

Перспективи підготовки у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна фахівців спеціальності «заповідна справа»

У статті обґрунтовується можливість розширення кількості спеціальностей екологічного спрямування шляхом відкриття нової магістерської спеціальності «заповідна справа». Визначено коло організацій і установ, що мають потребу у таких фахівцях.

Ключові слова: магістерська програма, заповідна справа, спеціальність, професійна компетентність, екологічна мережа.

На сучасному етапі розвитку уявлень про охорону навколишнього природного середовища надзвичайно актуальним є формування ідеології гуманістичного ставлення людини до природного середовища, що базується на принципах екологічної етики та глибоких екологічних знаннях. На важливості підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі збереження довкілля, заповідної справи та основ формування екологічної мережі у якості передумов переходу до екологічно-збалансованого розвитку наголошують програмні документи, прийняті Конференцією ООН з довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, Конференцією «Збереження європейської природної спадщини: курс на європейську екологічну мережу», яка відбулася в Маастріхті у 1993 р. та на Саміті Тисячоліття (2002) у Йоганезбурзі (Південно-Африканська Республіка) [1, 2].

Так було покладено початок створення EECONET (Європейська Екологічна Мережа) або PEEN (Пан-Європейська Екологічна Мережа). У складі пріоритетних завдань екологічної політики України також важливе місце належить створенню національної і регіональних екологічних мереж [3].

Екомережа – це єдина територіальна система, яка створюється в Україні з метою поліпшення умов для оптимізації довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу, збереження ландшафтної і біологічної розмаїтості шляхом об'єднання об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу природоохоронну цінність [4].

У 2000 році було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки» [5]. Саму Програму розроблено відповідно до рекомендацій відносно формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи з природним або частково зміненим станом ландшафту. А вже 24 червня 2004 року ухвалено Закон України «Про екологічну мережу», в якому сформульовано принципи формування екомережі, а також визна-

чено повноваження у сфері формування екомережі, якими наділені Кабінет Міністрів України, органи з питань охорони довкілля, місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування [5]. Створення екологічної мережі – це складне і трудомістке новаторське завдання, над вирішенням якого повинні працювати висококваліфіковані фахівці саме у галузі заповідної справи, підготовка яких в Україні донині здійснюється лише на факультативному рівні, або на рівні надання спеціалізації «заповідна справа».

Водночас, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, відповідно до вимог часу, наказом № 1067 від 09.11.2010 р. «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 787» прийняло рішення про розширення переліку спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста і магістра, що мають змогу готувати ВНЗ на базі бакалавра за напрямом *6.040106 «екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування»*. До цього переліку увійшла спеціальність 7.04010606 та 8.04010606 *«Заповідна справа»*. Комісією з екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування НМР МОНМС України Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна визначено як **базовий вищий навчальний заклад з розробки Галузевого стандарту вищої освіти зі спеціальності «заповідна справа»** для ОКР спеціаліста і магістра (протокол № 12 від 13.10.2010 р.)

На сьогодні в Україні жоден ВНЗ не здійснює ліцензовану підготовку магістрів цієї спеціальності. Потреба ж у таких фахівцях велика, оскільки реалізація Закону України «Про екологічну мережу» передбачає створення нових об'єктів природно-заповідного фонду і забезпечення існуючих висококваліфікованими кадрами зазначеної спеціальності.

Зараз Природно-заповідний фонд України налічує понад 7 тисяч територій та об'єктів загальнодержавного та місцевого значення загальною площею 2,7 млн. га, що становить 4,5 % від загальної площі країни [6]. Робочими місцями спеціалістів забезпечують цілеспрямовано установи природно-заповідного фонду, де існують адміністрації, а саме: національні природні парки, біосферні та природні заповідники, регіональні ландшафтні парки. Без сумніву, значна частка спеціалістів буде працевлаштована у штучно створених природоохоронних об'єктах: зоопарки, ботанічні сади, дендропарки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Професійна підготовка необхідна тому, що зараз Національні природні парки, природні та біосферні заповідники щорічно відвідують приблизно 60 тис. осіб. Співробітниками зазначених установ природно-заповідного фонду щорічно проводиться близько 2 тис. екскурсій, здійснюється понад 200 виступів по

радіо та на телебаченні, випускається до 300 публікацій. Потреба у фахівцях, підготовлених за магістерською спеціальністю 7.04010606 та 8.04010606 «Заповідна справа», не викликає сумніву.

Оскільки Харківська область є однією з найбільших областей України за територією, населенням і розвитком народногосподарського комплексу та межує як з найбільш промислово-розвинутими Донецькою, Луганською та Дніпропетровською областями, так і з Російською Федерацією, це обумовлює наявність низки спільних екологічних проблем, які суттєво впливають на якість життя населення та умови господарювання.

Державний моніторинг довкілля в Харківській області здійснюється суб'єктами моніторингу згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.98 р. № 391 відповідно до відомчих програм спостереження.

У Харківській області вищезазначені суб'єкти представлені наступними організаціями: Харківська обласна рада, Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області, Державна екологічна інспекція, Український науково-дослідний інститут екологічних проблем (УкрНДІЕП), Український державний науково-дослідний інститут проблем водопостачання, водовідведення та охорони навколишнього природного середовища «УкрВОДГЕО», Харківський обласний центр з гідрометеорології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури облдержадміністрації, Харківське виробниче управління меліорації і водного господарства, Головне управління Держкомзему у Харківській області, Головне управління охорони здоров'я облдержадміністрації, Зміївська районна державна адміністрація, Головне управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, Державне комунальне підприємство «Харківкомуночиствод», Державна інспекція захисту рослин Харківської області, Харківське обласне управління лісового та мисливського господарства, Головне управління Міністерства з надзвичайних ситуацій України в Харківській області, Головне державне управління охорони, використання й відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства у Харківській області «Харківдержрибоохорона», Харківський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», Головне управління з питань надзвичайних ситуацій Облдержадміністрації, Харківська комплексна геологічна партія, Харківська обласна санітарно-епідеміологічна станція, Східне державне підприємство геодезії, картографії, кадастру та геоінформатики (ДП «Східгеоінформ»), Харківська національна академія міського господарства, Науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації імені Г. М. Висоцького, управління містобудування та архітектури облдержадміністрації, Харківське регіональне управління водних ресурсів.

Окрім того, у Харківській області затверджено Обласну програму формування регіональної екологічної мережі, яка також є одним з головних шляхів до розв'язання існуючих екологічних проблем.

Природні території та об'єкти заповідного фонду області представлені національними природними парками, регіональними ландшафтними парками, заказниками загальнодержавного та місцевого значення, пам'ятками природи й заповідними урочищами місцевого значення.

Станом на 01.01.2012 р. природно-заповідний фонд області налічує 240 територій і об'єктів загальною площею 72 858,11 га, в тому числі 13 об'єктів загальнодержавного значення площею 23 984,6 га, відсоток заповідності становить 2,3 % від загальної площі області [7, 8, 9].

Одним з пріоритетних напрямків роботи Держуправління ОНПС у Харківській області є розвиток природно-заповідного фонду та забезпечення процесу формування екологічної мережі. Саме це питання обговорювалося фахівцями заповідної справи на засіданні спільної колегії Держуправління та Держекоінспекції у Харківській області.

У 2011 році Держуправління схвалило клопотання щодо створення на території Харківського лісопарку регіонального ландшафтного парку «Сокольники-Помірки» площею 600 га. З обласного фонду ОНПС виділено кошти на розробку проекту його створення.

Окрім того, у поточному році Держуправління розпочало роботи щодо створення 10 об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення площею 3,8 тис. га та розширення меж територій національних природних парків «Дворічанський» і «Слобожанський».

Для всіх наведених вище організацій та об'єктів заповідного фонду виникає потреба у підготовці фахівців зі спеціальності «заповідна справа», з високим рівнем знання наукових принципів заповідної справи, її правових засад в Україні і світі, організаційних, управлінських та інших основ заповідної справи, необхідних майбутнім фахівцям для грамотного вирішення складних питань, що постають перед ними у професійній діяльності.

Підготовка фахівців із зазначеної спеціальності в Харківській області й у всьому Слобожанському регіоні *не здійснюється* жодним навчальним закладом; на всій території України працює лише один університет, що має ліцензію на надання подібних послуг – Одеський державний екологічний університет, але він не здійснює підготовку магістрів «заповідної справи». Підготовка за спеціалізацією «заповідна справа» здійснюється у ХНУ

імені В. Н. Каразіна, Львівському державному університеті безпеки і життєдіяльності, Ужгородському національному університеті, Сумському державному університеті).

Бібліографія заповідної справи нараховує тисячі статей та сотні монографічних видань, причому її обсяг збільшується з кожним роком. Це є свідченням суспільної значущості заповідної справи та зростання усвідом-

лення ролі природоохоронних територій. Теоретичну базу проведення досліджень регіональних екологічних мереж висвітлено в працях з проблем соціально-економічного прогресу та якості навколишнього середовища В. Я. Шевчука, С. І. Дорогунцова, Л. Г. Руденка, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, В. В. Волошина, Ю. Р. Шеляг-Сосонка,

П. Г. Шищенко, М. Д. Гродзинського, В. І. Олещенка та інших. Водночас, фундаментальним аспектам формування і розвитку екомережі присвячені праці Ю. Р. Шеляг-Сосонка (1999), П. Г. Шищенко, М. Д. Гродзинського (2001), В. А. Барановського (2001), Т. Л. Андрієнко (1991), С. М. Стойка (1995), К. М. Ситника (1995), М. А. Голубця (1997), Р. О. Квартенка (2012) [4, 10, 11, 12, 13, 14].

Саме втілення теоретичних напрацювань є ключовим завданням фахівців «заповідної справи». «Заповідна справа» розглядається як спеціальність, що синтезує теоретичні та практичні питання збереження й відновлення природних комплексів і їхніх компонентів на територіях та об'єктах екологічної мережі. Відповідно, важливе значення для магістрів із «заповідної справи» має не лише засвоєння теоретичного матеріалу, але й знання механізму його застосування. Належне місце у їхній підготовці має бути відведене аналізу практичних питань організації природоохоронних територій різних категорій, забезпеченню режиму їхньої охорони, методам та практиці ведення наукової, рекреаційної, освітньо-виховної та інших видів діяльності в межах природно-заповідного фонду України.

Заповідна справа є тим напрямком природокористування, який невинно розвивається з економічним поступом суспільства, його продуктивних сил, характеру господарського використання природних ресурсів, потреб і запитів людини тощо. У цьому знаходить своє відображення розмаїття форм і функцій життя на планеті Земля, а також намагання людства зберегти зелений покрив і тваринний світ Землі, без яких воно існувати не може. Але розвиток господарювання людини відбувався насамперед за рахунок порушення екологічної рівноваги на Землі. Тому заповідна справа ґрунтується на наукових засадах, які мають забезпечити відновлення цієї рівноваги й збереження природного покриву планети. Відповідно, заповідники є науковими установами з еколого-еволюційним напрямом досліджень і, водночас, – важливими центрами охорони біорозмаїття.

Наукові засади ведення заповідної справи реалізуються в різних формах й визначають наступні головні напрямки наукових досліджень:

1. Дослідження природного (еволюційного) розвитку рослинного та тваринного світу.

2. Виділення у природних комплексах незвичайних, унікальних ділянок і явищ, розробка напрямів та методів їхнього збереження.

3. Встановлення шляхів збереження ділянок із типовим рослинним та тваринним світом.

4. Необхідність збереження біорозмаїття Землі, тобто всієї розмаїтості форм живого, на різних рівнях його організації.

5. Необхідність забезпечення сталого розвитку людства, держави, її окремих регіонів.

Друга складова заповідної справи, позначена у вищенаведеному визначенні як «практична», є не менш розгалуженою, аніж її теоретична частина. Формулювання поняття «заповідна справа» дуже чітко вказує на те, що охорона природного середовища є саме *справою*, а не тільки знанням, теорією чи заклик до дій. У рамках заповідної справи теорія тісно переплітається з конкретними діями. Вони розмаїті (від підготовки законодавчих документів до охорони певної популяції безпосередньо на місці її зростання), виконуються на різних управлінських рівнях (від загальнодержавного до місцевого), вимагають різних витрат часу (від довгострокового планування до термінових дій), проте, у своїй сукупності, становлять цілісний комплекс. Цей комплекс – складний і багаторівневий. Він існує не автономно від інших напрямів суспільної діяльності (наприклад, з територіальним плануванням, розвитком рекреації та відпочинком тощо), а має тісні зв'язки з ними. В ідеалі, він має бути органічно вписаним у загальну структуру народногосподарського комплексу – як на рівні держави, так і її окремих регіонів.

Досягнення цього ідеалу вимагає вмілого планування розвитком заповідної справи та управління нею на різних рівнях. А це, у свою чергу, вимагає знань того, як заповідна справа реалізується практично. Отже, заповідна справа, навіть і за її «прагматичного» тлумачення, має вивчатися і, відповідно, становити самостійну спеціальність. У наш час заповідна справа розглядається як окремий науковий напрям. У добу міждисциплінарних наукових та науково-практичних розробок теза «одна наука – одна навчальна дисципліна» не діє. Більше того: значущий ефект від міждисциплінарної взаємодії фахівців і налагодження цієї взаємодії можливі лише при обізнаності цих фахівців із різними аспектами наук, що взаємодіють. Саме такі широкі міждисциплінарні знання й необхідні для того, щоб розвивати заповідну справу в сучасних умовах.

Особливе природоохоронне, соціальне та економічне значення заповідної справи було підкреслене рішеннями конференцій ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Йоганесбурзі (2002 р.), де її розвиток визначено як один із напрямків досягнення сталого розвитку.

Вченою радою ХНУ імені В. Н. Каразіна у 2010 р. впроваджено спеціалізацію «заповідна справа», для якої розроблено навчальний план підготовки магістра – і вже протягом двох років здійснюється підготовка студентів. У 2011/2012 навчальному році випущено 17 магістрів та спеці-

алістів за спеціалізацією «заповідна справа» на денному відділенні та 11 – на заочному.

Відзначимо, що складений навчальний план з підготовки фахівців напряму «заповідна справа» може бути реалізований зусиллями екологічного факультету, а стан освітньо-професійної діяльності у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна зі спеціальностей 7.04010606 і 8.04010606 «Заповідна справа» свідчить, що екологічний факультет має кваліфікований професорсько-викладацький склад, необхідне навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, достатню навчальну та науково-дослідну лабораторну базу і може забезпечити підготовку фахівців IV освітньо-кваліфікаційного рівня відповідно до вимог державних стандартів якості освіти.

Ліцензування спеціальності 8.04010606 «Заповідна справа» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна зробить суттєвий внесок у вирішення актуальної задачі забезпечення сталого розвитку регіону та України, сприятиме реалізації «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні», затвердженої постановою № 177/94-ВР, від 22 вересня 1994 року.

Організація підготовки магістрів зі спеціальності 8.04010606 «Заповідна справа» галузі знань 0401 «Природничі науки» дозволить:

- формувати на базі природних і біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, інших заповідних територій регіональні, національні та міжнародні центри підготовки кадрів, екологічного та патріотичного виховання;

- переглянути навчальні плани і програми дошкільних установ, середніх та вищих навчальних закладів з метою більш широкого врахування інтересів розвитку заповідної справи, тіснішого поєднання завдань екологічного та патріотичного виховання, насамперед дітей та молоді;

- поліпшити підготовку кадрів для роботи в заповідниках, національних природних парках, ботанічних садах, дендрологічних і зоологічних парках, парках-пам'яток садово-паркового мистецтва та на інших територіях і об'єктах ПЗФ шляхом введення спеціальних навчальних курсів;

- організувати із залученням фахівців відповідних міжнародних організацій курси підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі заповідної справи;

- підтримати систематичне опублікування наукових праць, виконаних на основі досліджень у заповідниках, національних природних парках, інших територіях ПЗФ, розширити випуск науково-популярних видань та іншої літератури з проблем заповідної справи.

Зважаючи на загальні потреби регіону, підготовка у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» та «спеціаліст» зі спеціальності 7.04010606 та 8.04010606 «Заповідна справа» є дуже перспективною.

Література

1. Environmental management activity / A. Grytsenko, V. Zynych, J. Kioussopoulos, V. Kireyeu, O. Klymenko, O. Kuzin, Y. Makarovskiy, I. Otto-Banaszak, G. Titenko, N. Cherkashyna, A. Shkaryba, N. Maksymenko. – Kh. : V. N. Karazin Kharkiv national university, 2012. – 336 p.
2. Максименко Н. В. Організація управління в екологічній діяльності / Н. В. Максименко, В. В. Задніпровський, Р. О. Квартенко // Підручник для студентів екологічних спеціальностей вищих навчальних закладів; видання 3-тє, перероблене і доповнене. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 282 с.
3. Всеєвропейська екологічна мережа [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ecnc.nl/doc/lynx>
4. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Національна екологічна мережа як складова частина Пан-європейської екологічної мережі / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, О. В. Дудкін, М. М. Коржнев, О. С. Аксьом. – К., 2005. – 63 с.
5. Природоохоронне законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.
7. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Харківської області у 2011 році: Державне управління охорони навколишнього природного середовища / За ред. Р. О. Квартенко. – Х., 2012. – 246 с.
8. Харьковщина – наш общий дом. Береги его!: Державне управління охорони навколишнього природного середовища. – Х., 2011 – 16 с.
9. Природно-заповідна спадщина Харківської області / Р. О. Квартенко та ін. – Х., 2011. – 216 с.
10. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. Д. Гродзинский, В. Д. Романенко. – К. : Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.
11. Заповідна справа в Україні: навч. посібник. / М. Д. Гродзинський, М. П. Стеценко. – К. : Географіка, 2003. – 306 с.
12. Максименко Н. В. Фрактальність стратегічних задач сучасного етапу формування національної екологічної мережі в Харківській області / Н. В. Максименко, Р. О. Квартенко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : збірник наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 13. – С. 42–45.
13. Квартенко Р. О. Стартові позиції розробки концептуальних основ створення екологічної мережі Харківської області / Р. О. Квартенко // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – № 1–2. – Х., 2011. – С. 63–68.
14. Соболев Н. А. Стартовые позиции Экологической Сети Северной Евразии : рабочая гипотеза / Н. А. Соболев, Б. Ю. Руссо // Проект ГЭФ «Сохранение биоразнообразия», Центр охраны дикой природы. – М., 1998. – 8 с.